

İslâmiyet Öncesi Türk-Arap İlişkileri

Yunus AKYÜREK*

Öz: Tarih boyunca çeşitli sebeplerle sık sık göç etmek zorunda kalan Türkler, güney-batı istikametindeki güçlü imparatorlukları aşamadıkları için Câhiliye dönemi Arap toplumuyla doğrudan ilişkiye girememişlerdir. Fakat buradan taraflar arasında hiçbir münasebetin olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Bu araştırmanın konusu, İslâm öncesi dönemde Türkler ile Araplar arasındaki etkileşim süreci, arka planı ve İslâmiyet öncesi geldiği noktadır. Nitel araştırma yöntemi alt başlıklarından anlatı araştırması tekniğinin uygulandığı çalışmada, belirtilen dönemde gerçekleşen münasebetlerin niteliği, boyutları ve yansımaları ele alınmıştır. Bununla İslâm sonrası ilişkilerin daha iyi anlaşılması ve sağlam bir zemine oturtulması amaçlanmıştır. Araştırmada ikili ilişkilerin dolaylı, tek yönlü ve düşük profilli olduğu, şartlara göre geliştiği ve süreklilik arz etmediği sonucuna varılmıştır. Kadim bir medeniyete sahip olan İranlıların coğrafi bakımdan bu iki milleti birbirinden ayırmaları, bilhassa ticarî ve kültürel açıdan her iki tarafı da etkilemeleri bunun en önemli nedenidir. Dolayısıyla fizikî özellikleri, savaş becerileri ve kahramanlıklarına dair Türklerle ilgili bilinenler İranlılar ve Basra civarında Sâsânîlerin hâkimiyeti altında varlığını sürdüren Arap Laḥmî hanedanlığı üzerinden Câhiliye dönemi Arap şiirine konu olabilmiş, Türk çadırı gibi objeler Arap kültürüne bu dönemde girebilmiştir. Türklerin, Arap kültüründen etkilendiğine dair herhangi bir veriye ise ulaşılammıştır. Çalışmada, 'Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye'nin Türk olduğu iddiası gibi Türk-Arap ilişkileri bağlamında yapılan bazı hatalara da işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İslâm Öncesi, Câhiliye Dönemi, Türk-Arap İlişkileri, İran Coğrafyası.

Pre-Islamic Turkish-Arab Relations

Abstract: The Turks, who had to migrate frequently throughout history for various reasons, could not enter into direct relations with the Arab society of the Jahiliyyah period because they could not overcome the powerful empires in the south-western direction. However, this should not be taken to mean that there is no relationship between the sides. The subject of this research is the interaction process between Turks and Arabs in the pre-Islamic period, its background and the point it reached before Islam. The study, in which the narrative research technique, one of the sub-headings of the qualitative research method, is applied, deals with the quality, dimensions and reflections of the relations that took place in the specified period. It is aimed to better understand post-Islamic relations and to establish them on a solid basis with this. The study concludes that bilateral relations are indirect, one-way and low-profile; they develop according to circumstances and are not continuous. The most prominent reason for this is that the Iranians, who had an ancient civilization, separated these two nations geographically and influenced both sides, especially in terms of trade and culture. Therefore, what is known about the Turks in terms of their physical characteristics, war skills, and heroism was able to be the subject of Jahiliyyah-era Arabic poetry through the Iranians and the Arab Laḥmî dynasty that existed under Sasanian rule around Persian Gulf, and objects such as the Turkish tent entered Arabic culture in this period. There is no data that Turks were influenced by Arab culture. The study also points out some mistakes made in the context of Turkish-Arab relations, such as the claim that 'Ammâr b. Yâsir's mother Sumayyah was a Turk.

Keywords: Islamic History, Pre-Islamic, Jahiliyyah Period, Turkish-Arab Relations, Georgraphy of Iran.

* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE. yunusakyurek@comu.edu.tr,

ORCID: 0000-0003-2050-9464

Articles in Theosophia are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).

Giriş

Türklerin İslâmlaşması tarihin önemli kırılma noktalarından birisidir. Hicrî ilk asrın ortalarına kadar İslâmiyet'i pek çok millete olduğu gibi Türklere de ulaştırmayı başaran Müslüman-Arapların bu süreci nasıl yürüttüklerine dair ülkemizde akademik mahiyette bir dizi çalışma yapılmışsa da¹ bu iki milletin İslâm öncesi münasebetleriyle alakalı müstakil bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Ramazan Şeşen'in *Eski Araplara Göre Türkler*² başlıklı makalesi İslâm öncesi ilişkilere yer vermekle birlikte konuyu ağırlıklı olarak İslâm sonrası dönem üzerinden ele almıştır. Yakın başlıklı çalışmalarda ise İslâmiyet öncesi Türk-Arap ilişkilerine yeterince değinilmemesi³ ya da ikincil kaynaklara dayalı sathî bilgiler verilmiş olması⁴ alandaki ihtiyacı arttırmıştır.

Bu araştırmada Türkler ile Araplar arasında İslâm öncesi dönemde var olduğu bilinen ilişkiler ele alınacaktır. Çalışmada "İslâm öncesi Araplar" denildiğinde, İslâmiyet'ten önce Arabistan olarak tavsif edilen Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen topraklarında yaşayan Câhiliye dönemi Arapları kastedilmektedir. Aynı dönem için "Türk unsur" söz konusu olduğunda, İran topraklarına komşu olan ya da bu coğrafyada bilfiil yaşayan Türkler akla gelmelidir. İki millet arasındaki ilişkilerin bu periyotta oldukça zayıf, neredeyse tek yönlü, dolaylı ve yüzeysel nitelikli olduğu belirtilmelidir. Çalışmada en fazla bunun nedenselliği üzerinde durulmuştur. Amaç, konu hakkında temel kaynaklarda geçen sınırlı malumatı ilmî bir perspektif ile ortaya koyabilmektir. Kritiği yapılan rivayetler kronolojik olarak sıralandıktan sonra objektif olarak yorumlanmaya gayret edilecektir.

Araştırma esnasında Türklerin İslâmlaşması ile ilgili telif olunan bir dizi akademik ve yarı akademik çalışmada bazı hatalara rastlanıldığı ifade edilmelidir. Bunlar; tercüme hataları, birbiriyile karıştırılan kişi ve hadiseler, ana kaynakları dikkate almadan ikincil kaynaklar üzerine tarih inşa etme çabası ve buna bağlı zorlama yorumlarda bulunma gibi başlıklarda toplanabilir. Gerçekte ise bunların İslâm öncesi Türk-Arap ilişkileri muhtevalı çalışmalarda yapılan hataların bir uzantısı olduğu söylenebilir. Konu hakkında nitelikli bir çalışma ortaya koymanın gereği ve önemi bu noktada daha da iyi anlaşılacaktır. Döneme dair yapılacak bu ve benzeri çalışmaların Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonraki periyodu da bazı yönleriyle aydınlatacağı muhakkaktır.

Araştırma, Arap ve Türk unsur arasında İslâm öncesine dair tespit edilebilen ilişkiler ile sınırlandırılmıştır. Konu, tarih ilminin esasları ve güncel araştırma teknikleri baz alınarak ana kaynaklardan istifade ile ele alınmış; böylece bahsi geçen döneme dair iki milletin etkileşiminin ilmî bir zemin üzerinde objektif bir şekilde ortaya konulması hedeflenmiştir.

¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011); Sönmez Kutlu, *Türkler ve İslâm Tasavvuru* (İstanbul: İsam Yayınları, 2018); Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler, İlk Türk Sahâbe Tabii ve Tebea Tabiiileri* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014).

² Ramazan Şeşen, "Eski Arablar'a Göre Türkler", *Türkiyat Mecmuası* (1968).

³ Salim Koca, "Türkler ve İslâmiyet", *Erdem* 8/22 (1996), 263; Ergenekon Savrun, "Tarihte Araplar Ve Türk-Arap İlişkileri", *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4/9 (2018), 230-239; Rabia Mert, "İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci", *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 665.

⁴ Salih Yılmaz, "Türklerin Araplarla İlk Münasebetleri ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci", *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*, ed. Mehmet Sıddık Yıldırım (Yunus Emre Enstitüsü, 2014), 439-440.

İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *Ṭabaḳātü'l-kübrâ'sı*, Ḥalîfe b. Ḥayyât'ın (ö. 240/854) *Târîḫ'i*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Ma'ârif*i, Belâzürî'nin (ö. 279/892) *Ensâbü'l-eşrâfı*, Dîneverî'nin (ö. 282/895) *Aḥbâru't-ṭivâl'i*, Ṭaberî'nin (ö. 310/923) *Târîḫü'r-rusûl'ü*, İbnü'l-Esrî'nin (ö. 630/1233) *el-Kâmil'i*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye'si* ve Şâmî'nin (ö. 942/1536) *Sübülü'l-hüddâ'sı* başlıca literatürü oluşturmaktadır.

1. İran Coğrafyasının İkili İlişkilerdeki Yeri

İslâm öncesinde Arabistan denilince akla gelen Tihâme, Hicaz, Necid, Aruz ve Yemen⁵ topraklarında yaşayan Arapların, Câhiliye ve Hz. Peygamber dönemlerinde Türklerle doğrudan siyasi, dinî ve kültürel münasebetler kurdukları bilinmemektedir. Zira Hicaz bölgesi ile Türk illeri (Seyhun nehrinin kuzeyi ve doğusu ile MS. 350 tarihi itibariyle Kuzey Afganistan ve Mâverâünnehir) arasında günümüzde İran'ın sahip olduğu topraklar yer almaktaydı. Bu topraklarda Hellenistik dönem hükümdarlıkları ve Partlar (MÖ. 330/MS. 220) ile Sâsânî İmparatorluğu (MS. 226-651) gibi güçlü devletler hüküm sürdüğü için Türkler ya da Arapların birbirleriyle doğrudan ilişki kurmaları mümkün olmamıştır.

İslâmiyet'ten önce Araplar ile Türkler arasında Türk-İran-Arap akışlı olmak kaydıyla dolaylı ve yüzeysel münasebetler olduğu ise bir gerçektir. Bu münasebetlerin MS. 3 ila 7. yüzyıllar arasında Sâsânîlerin vassalı durumundaki Hîre şehri ve çevresinde -bugünkü Irak'ın güneyi- varlığını sürdüren Hıristiyan Arap hanedanı Laḥmîler⁶ vasıtasıyla gerçekleştiği kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Câhiliye Araplarının Türklerle dair Laḥmîler üzerinden bilgilendikleri varsayıldığında bu kez Laḥmîlerin bu malumata nasıl ulaştıkları sorusu akla gelmektedir. Buradan İran topraklarında Türklerle dair bazı kültürel objelere rastlanıldığı ya da Türk yurdu (Turan⁷) ile komşu olmaları bakımından İranlıların bunlara vâkıf oldukları ve onlardan da Laḥmîlerin Türk kültürüne ait maddi ve manevî unsurları çeşitli yollarla Araplara aktardıkları sonucuna varılabilir. Bu nedenle Sâsânîler ile Türkler arasındaki ilişkilere genel hatlarıyla değinmekte fayda vardır.

MS. 350 yılından itibaren Kuzey Afganistan ile Mâverâünnehir havzasında hüküm süren Türk kökenli Akhunlar Devleti (Eftalitler) batı komşuları olan Sâsânîlerin iç ve dış siyasetinde bazen belirleyici rol oynamışlardır.⁸ Kaynaklarda Sâsânî imparatoru Kubâd'ın (488-531) Türk hakanının

⁵ Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1416/1995), 2/137, 219; Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'î'l-bilâd ve'l-mevâzî' (mevâkı')* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/7.

⁶ Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arab Tarihi ve Cahiliye Çağı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 56-60; Mehmet Ali Kapar, "Laḥmîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 54-55.

⁷ Yâkût, *Mu'cem*, 2/57.

⁸ Bahaeddin Ögel, "İlk Töles Boyları", *Belleten* 12/48 (1948), 826-829; Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 31.

(Eftalitlerin) verdiği destek sayesinde tahta oturduğu bilgisi yer almaktadır.⁹ Kubâd'ın hanımı ise - oğlu Enûşîrvân-ı Âdil'in annesi- Büyük Türk hakanının kızıdır.¹⁰

I. Hüsrev b. Kubâd (Enûşîrvân-ı Âdil) (531-579), doğusundaki Göktürklerle iyi ilişkiler kurmaya gayret göstermiş, bu bağlamda Göktürk hakanının (İstemî) kızı Fâhûm bt. Hakan ile evlenmiştir. Bu evlilikten veliahdı olan IV. Hürmüz (579-590) dünyaya gelmiş,¹¹ ileri gelen Farslı devlet adamları kendisine bu sebeple "Türkün Oğlu" lakabını vermişlerdir.¹² Taberî onu terbiyesi, aklı, becerisi ve açık gözlü olması bakımından "dayı tarafı olan Türklere" benzetmektedir.¹³

Togan, bir tarih ve coğrafya âlimi olan Mes'ûdî'ye (ö. 345/956) atfen bazı Arap kabilelerinin zaman zaman Sâsânîler safında (Göktürk hakanı Baga/Şâbe b. Şeb ile MS. 588'de vuku bulan savaşta Kahtânî ve Ma'ad kabilelerinin Sâsânî komutanı Behrâm Çubin'in komutasında) yer aldıklarını kaydetmişse de¹⁴ birincil kaynaklarda bu hadise ile ilgili herhangi bir kabile ismine tesadüf edilememiştir. Aralarında Mes'ûdî'nin eseri de olmak üzere müracaat edilen ana kaynaklara göre Türk hakanı Şâbe b. Şeb, Enûşîrvân zamanında kaybettiği toprakları geri almak üzere büyük bir ordu (300.000 ya da 400.000 kişi) ile harekete geçmiş, ancak Kisra IV. Hürmüz b. Enûşîrvân'ın atadığı komutan Behrâm Çubin ile yaptığı savaşı kaybederek canından olmuş, intikamını almak isteyen oğlu ise esir düşmüştür.¹⁵ Buna göre yaşanan mücadelede Arapların Sâsânî ordusunda yer aldıklarına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Eğer Togan'ın mezkûr iddiası farklı kaynaklarla desteklenseydi, İslâm'dan önceki iki devletli askerî mücadelelerde Türkler ile Arapların karşılaştıkları ve bu vesileyle etkileşime girdikleri söylenebilirdi.

İran'da baş gösteren iç karışıklıklarda Türk unsurun, muhalif kesimi; Arap kabilelerin ise merkezî yönetimi destekledikleri kaynaklarda geçmektedir. Örneğin Kisra II. Hüsrev Pervîz (MS. 590-628), IV. Hürmüz'ün bazı kararları sebebiyle isyan eden eski komutanlarından Behrâm Çubin'le

⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâse (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyye, 1413/1992), 662-663; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 2/90-91; Ebû Nasr el-Muṭahhar b. Ṭâhir el-Maḳdisî, *el-Bed' ve't-târîh* (Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts), 3/168-169; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî (Beyrut: Meclisü Dâiratu'l-Ma'ârifü'l-Osmâniyye, 1382/1962), 12/494; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fi târîhi'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ - Mustafa Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1412/1992), 2/105; Ebû'l-Ḥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997), 1/376; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fününi'l-edeb*, thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hînî (Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002), 15/187.

¹⁰ Taberî, *Târîh*, 2/91, 2/172; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/106; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/376.

¹¹ Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *Aḥbâru't-tivâl*, thk. Abdülmün'im 'Âmir (Kahire: Dâru'l-İhyâi'l-Kütübü'l-'Arabî, 1380/1960), 74-75; Taberî, *Târîh*, 2/172-176; Ebû'l-Ḥasen Ali b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzeli, *Mürûcü'z-zehev ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Kemal Hasen Mer'î (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005), 1/205; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/425.

¹² bk. Dîneverî, *Aḥbâru't-tivâl*, 84; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl es-Se'âlibî, *Ğururu aḥbâri mülûki'l-fursi ve siyerihim*, thk. H. Zotenberg (Paris: Imprimerie Nationale, ts), 638-639; Turan eserinde "Türk-zâd" olarak kaydetmiştir. bk. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi, Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 154.

¹³ Taberî, *Târîh*, 2/173.

¹⁴ A. Zeki Velidi Togan, *Umûmî Türk Tarihine Giriş, (Cild I, En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981), 72. Togan bu bilgiyi Mes'ûdî'ye isnad eder. Fakat Mes'ûdî'de böyle bir bilgiye tesadüf edilememiştir.

¹⁵ Taberî, *Târîh*, 2/174-175; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/302; Mes'ûdî, *Mürûc*, 1/205-206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/426; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 15/213-214; Dîneverî, *Aḥbâru't-tivâl*, 80-81.

savaşmak zorunda kalmış (MS. 596); Türk hakanının yakınları olan üç Türk ileri geleni bu savaşta Behrâm'ın safında yer almıştır. Kisra II. Hüsrev'in bunları kendi eliyle birer birer öldürdüğü kaydedilir. Fakat o, askerinin kendisinden soğuyarak Behrâm'a meylettğini hissedince savaştan çekilmek durumunda kalmış ve başkent Medâin üzerine yürüyen Behrâm'dan kaçarak kaysere (Doğu Roma İmparatoruna) sığınmıştır. Kayser, tahtına yeniden oturabilmesi için onun emrine 70.000 Rum askeri vermiştir. II. Hüsrev'in, Behrâm'la karşılaştığında genel af çıkararak onu yalnızlaştırmayı başardığı görülür. Behrâm son çare olarak Türk hakanının yanına sığınmıştır. II. Hüsrev, Türk hakanından onun iadesini istemiş, hakan bunu reddetmiş ancak II. Hüsrev'in elçisi bu sırada bir suikastla Behrâm'ı öldürmeyi başarmıştır.¹⁶ Kisra II. Hüsrev'in yukarıda değinilen Behrâm'dan kaçış hikâyesinde Tayy kabilesi mensubu İyâs b. Qabîşa ile karşılaştığı ve onun yardımı ile Doğu Roma sınırına ulaştığı rivayetlerde geçmektedir. II. Hüsrev sonraki yıllarda bu iyiliğine karşılık İyâs b. Qabîşa'ya Hîre şehrinin valiliğini tevdi etmiştir (MS. 602).¹⁷

Türklerin asi komutan Behrâm Çubin'e, Arap menşeli Tayy kabilesinin ise Kisra II. Hüsrev Pervîz'e yardımcı olmaları siyasî ve tarihî bağlarla izah edilebilir. Zira İranlılar ile Türkler arasında Mâverâünnehir bölgesinin hâkimiyeti için Akhunlar (MS. 350-567) ile başlayıp Göktürkler (MS. 552-744) ile devam eden bir mücadele söz konusudur.¹⁸ Bu yüzden Göktürk hakanı ve ileri gelen Türk büyüklerinin Kisra II. Hüsrev muhalifi Behrâm'a destek vermeleri genel politikalarıyla uyumludur. MS. 3. yüzyıldan itibaren Sevâd arazisi ile yakın havzasında Sâsânîlerin hâkimiyetinde varlıklarını sürdüren Arap kabilelerin ise bu hadisede kisrayı koruyup ona yardımcı olmaları stratejik açıdan yerinde bir hamledir. Neticede Türk unsurun İran iç muhaliflerini desteklemesi ile başlayan gelişmeler Arap menşeli Tayy kabilesini bugünkü Basra ve civarına hâkim kılmış, doğal olarak bu kabile mensupları ile Câhiliye Arapları arasında başta ticaret olmak üzere çeşitli münasebetler kurulmuştur. Bu ve benzeri bilgilerden hareketle Türkler ile Araplar arasında İslâmiyet'ten önce doğrudan bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkün değilse de Türklerin, bazen kisralara bazen de muhaliflerine verdikleri siyasî ve askerî desteğin, sergiledikleri tavrın; ırkî özelliklerinin, kullandıkları araç-gereç ve benzeri kültürel objelerin zaman içerisinde İranlılar ve Lahmîler üzerinden Câhiliye Araplarına belli oranlarda yansıdığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Se'âlibî (ö. 429/1038) Arap Yarımadası'nın güneyine düşen Yemen'de bir grup Türk unsurun varlığından söz etmektedir. Buna göre Himyerî soyundan Seyf b. Zîyezen, Hıristiyan Habeşlilerin zulümleri üzerine Kisra Enûşirvân'ı Yemen'e davet etmiş (MS. 573), gönderilen Sâsânî ordusu içerisinde Türkler ve Deylemliler de yer almıştır.¹⁹ Ancak hadiseyi, Seyf b. Zîyezen'in yardım talebi üzerine Enûşirvân'ın bu çağrıya olumlu yanıt vererek bölgeye bir ordu sevk etmesi şeklinde ele alan mukaddem ve muahhar kaynaklarda Türklerin bu orduda yer aldıklarına dair herhangi bir bilgiye

¹⁶ Taberî, *Târîh*, 2/175-181; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/304-306.

¹⁷ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/103-104; Taberî, *Târîh*, 2/206; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî, *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, thk. Komisyon (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 400; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkı eş-Şâfî, *Târîhu medîneti Dımaşk*, thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 40/116.

¹⁸ Togan, *Umûmî Türk Tarihi*, 54.

¹⁹ bk. Se'âlibî, *Gureru aqbâr*, 616-617.

tesadüf edilememiştir.²⁰ Temel kaynaklarda daha sonraki dönemler için Yemen’de herhangi bir Türk varlığından bahsedilmediğinden Se‘âlibî’nin verdiği bu malumatın doğruluğu tartışmaya açıktır. Dolayısıyla İslâmiyet öncesine tekabül eden bu zaman diliminde Yemen üzerinden bir Türk-Arap etkileşimi gerçekleştiği söylenemez.

2. Türk Kültürünün Câhiliye Araplarına Yansımaları

İki topluluk arasındaki ilişkinin seyri bu şekilde kurgulandıktan sonra Türk kültürünün Câhiliye Arap’ının zihin dünyasına yansımalarına geçilebilir. Bu yansımalar en fazla Câhiliye dönemi Arap şiirinde görülmektedir. Hassân b. Hanzala el-Kindî, Nâbiğa ez-Zübyânî (ö. MS. 604), Evs b. Hacer (ö. MS. 620) ve Şemmâh b. Dırâr (ö. MS. 650) gibi Câhiliye dönemi Arap şairleri tarafından inşâd edilen ve muhtevasında askerî hünerleri, fizikî özellikleri ve kahramanlıklarının vurgulandığı Türklerle ilgili mısraların yer aldığı şiirler,²¹ Ebû Tâlib’in boykot sebebiyle dile getirdiği Kasîde-i Şi‘biyye’inde geçen “تسد بنا أبواب ترك و كابل / Kureyş bize Türk ve Kabil milletinin kapılarını kapıyor.” mısrası²² dönemin Araplarının, Sâsânî tarihi ve Laḥmî Arapları üzerinden duydukları üzerine inşa edilmiş olmalıdır. Türkler hakkında varit olan ve çeşitli sıhhat derecelerini hâiz hadisler²³ -ki İ. Hami Danişmend bunları “Türk Irkı Lehindeki Hadisler” başlığı altında ele alır²⁴ - ise Arapların İslâm öncesinde Türkler hakkında duydukları ve onlar hakkında edindikleri izlenimlerin birer izdüşümü olarak değerlendirilebilir. Türklerin öznesi oldukları atasözleri²⁵ ve Müslüman müelliflerin Türklere dair izlenim ve görüşlerini kaydettikleri eserler²⁶ ise İslâm sonrası literatüre dahildir.

Hicaz Araplarının, Laḥmî hanedanlığı ve İran coğrafyası üzerinden Fârisî ve Türk kültürü ile temasa geçtiklerine dair farklı örnekler de verilebilir. Mesela Kureyş eşrafından Naḍr b. el-Ḥâriş’in ticaret maksadıyla Laḥmîlerin başkenti Ḥîre’ye, oradan da İran’a gittiği bilinmektedir. Farslıların kitaplarına hâkim olduğu kaydedilen Naḍr’ın²⁷ Ḥîre şehrinde Fars melikleri, Rüstem ve İsfendiyar’a dair hikâyeler öğrendiği kaynaklarda geçmektedir. Naḍr, Hz. Peygamber’in ardından Kureyşlilerin meclisine uğrar, ondan daha güzel şeyler anlatacağını söyleyerek kendilerine yukarıda bahsi geçen kişilere dair hikâyeler aktarırdı.²⁸ Onun aynı zamanda ud çalmayı bilen ve Farslıların nağmeleriyle

²⁰ bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ḥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ vd. (Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955), 1/62-64; İbn Kuteybe, *el-Ma‘ârif*, 638; Ṭaberî, *Târîh*, 2/153; Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes‘ûdî el-Hüzelî, *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, thk. Abdullah İsmail es-Sâvî (Kahire: Dâru's-Sâvî, ts), 226; Maḳdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, 3/188-189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1/407-410.

²¹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu‘cemü me’sta‘cem*, 4/1109; Şeşen, “Eski Arablar'a Göre Türkler”, 11-15.

²² İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/275; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî el-Mâlekî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), 3/65; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ḳaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997), 4/137; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1993), 2/380.

²³ Şeşen, “Eski Arablar'a Göre Türkler”, 15-29.

²⁴ bk. İsmail Hami Danişmend, *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?* (İstanbul: Okat Yayınları, 1959), 139-147.

²⁵ Şeşen, “Eski Arablar'a Göre Türkler”, 29-30.

²⁶ Şeşen, “Eski Arablar'a Göre Türkler”, 30-35.

²⁷ Belâzürî, *Ensâb*, 1/139.

²⁸ Ebû'l-Hasen Muḳâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Maḳmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 3/432-433; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/300; Süheylî, *Ravzü'l-ünüf*, 3/127; Şâmî,

(Mekke'de) şarkı söyleyen ilk kişi olduğu da zikredilir.²⁹ "Arapların tabibi" olarak bilinen Hâriş b. Kelede eş-Şaḫāfî'nin Fâris ülkesinde tıp ilmi ile Fâris ve Yemen usûlü ud çalmayı öğrendiği de kaynaklarda geçmektedir.³⁰ Rivayetlere doğruluk payı verildiğinde, Türk mûsikisinde mızraplı ve perdesiz bir çalgı olarak bilinen udun³¹ Câhiliye dönemi Arap toplumuna muhtemelen İran kültürü üzerinden ulaşmış olduğu söylenebilir. Ancak bu hususta ciddi soru işaretleri olduğu belirtilmelidir. Zira ilk dönem kaynaklarında ve mûsikî alanında kaleme alınan eserlerde böyle bir bilgi mevcut değildir.³² Öte yandan ud sazının Mekke'de dünyaya gelen Ebû Yahyâ Abdullah (ya da Ubeydullah) İbn Süreyc (ö. 98/716 ?) tarafından Arap nağmeleri eşliğinde burada ilk kez çalındığı kaynaklarda geçmektedir. İbn Süreyc'in babasının bir Türk olduğu söylenir. Rivayete göre Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692), 64/683 Emevî kuşatmasında büyük ölçüde tahrip olan Ka'be'yi Hz. Peygamber'in arzuladığı tarzda inşa etmek üzere İranlı işçiler getirtmişti. Bunlar istirahat ederlerken ud çalarak şarkılar söylemişler; Mekkeli muğannî İbn Süreyc de bu esnada ud enstrümanı yakından tanımış ve onunla müzik icra etmeye başlamıştı. Bunu ilk yapan kişinin babası olduğu da zikredilmektedir.³³ İbn Süreyc'in udunun, günümüzdeki gibi bir ud olmadığı rivayetlerden anlaşılmaktadır. Fakat araştırmamızın konusu olmadığı için bu hususa değinilmeyecektir. "Onun udu, Farslıların yaptığı udların türündendi³⁴" cümlesi önemlidir. Zira bu cümle, bir Türk sazı olarak bilinen uda Farslılar tarafından yeni bir form verildiğini düşündürmektedir. Netice olarak Naḫr b. el-Ḥâriş rivayetine oranla daha sahih ve mantıklı gözükten İbn Süreyc rivayeti esas alındığında ud üzerinden Câhiliye döneminde herhangi bir Arap-Türk etkileşimi olduğu söylenemez.

İslâm öncesi ve sonrası Arap toplumunda Türklere ait mevcut kültürel objelerden birinin de çadır olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Muhammed'in Hendek savaşı hazırlıkları sürüyor iken bir Türk çadırında (قبعة تركية) ikamet ettiği,³⁵ Ramazan ayında ise yine Türk çadırında itikâfa çekildiği kaydedilir.³⁶ Daha sonra Hz. Âişe'nin muhtemelen bu Türk çadırını hac esnasında Şebîr Dağı'nın

Sübülü'l-hüdâ, 2/345. Bazı araştırmacılar Naḫr'ın, Gilgamiş destanından bu bağlamda bazı beyitler okuduğu zikreder. bk.; Mehmet Yılmaz, *Kur'an-ı Kerim Ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saadet Arap Şiiri'ne Etkisi* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 110-111.

²⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 576; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1431/2002), 8/33; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab ḫable'l-İslâm* (b.y.: Dâru's-Sâki, 1422/2001), 9/110, 114.

³⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993), 4/192; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/157.

³¹ Hakan Emre Ziyagil, "Türk Müziğinin Telli Çalgılarından Ud'un Ses Oluşumu ve Yapısal Özellikleri Bağlamında İncelenmesi", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/35 (2021), 1058.

³² Konunun kritiği hakkında bk. Recep Uslu, "Ud Tarihi İçin Müzikolojik Sorgulama, Entel Müşrik Nadr B. Hâriş Ud Çalmayı Biliyor Muydu?", *Yegah Müzikoloji Dergisi* 6/2 (2023), 212-218.

³³ Ebû'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, thk. Muhammed Berekât vd. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013), 10/153; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/250; Ebû's-Şafâ (Ebû Saîd) Şalâhüddîn Ḥalîl b. 'İzziddîn Aybeg b. Abdillâh eş-Şafedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 19/279.

³⁴ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, 4/250.

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Ṭabaḫâtü'l-kubrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968), 4/82.

³⁶ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. Muhammed Fuad el-Bâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991), "Kitâbü's-Siyâm", 39 (No. 215); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn-i Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyyeti, 1373/1953), "Kitâbü's-Siyâm", 62 (No. 1775).

yanındaki ikameti esnasında kullandığı anlaşılmaktadır.³⁷ Hz. Muhammed'in sağlığında Türkler ile doğrudan münasebet kurulmadığına göre anlatılanlardan hareketle Arapların İslâm öncesinde Türk çadırı hakkında bilgi sahibi oldukları ve Türk yapımı çadırları bilfiil kullandıkları söylenebilir.

Bu kısmı özet mahiyetinde denilebilir ki; taraflar arasındaki münasebetler tek yönlü gerçekleşmiştir. Câhiliye Arapları, Mezopotamya bölgesinde yürüttükleri ticari faaliyetler vesilesiyle burada yaşayan Araplar ve İranlılar üzerinden Türklere ait az sayıda maddî ve manevî kültür aktarımında bulunmuşlardır. Yine Câhiliye Arapları, Türklerin bölgede başta İranlılar olmak üzere çeşitli milletlerle yaptıkları savaflara dair duyular almışlar ve böylece bu ırkın fizikî özellikleri, savaş becerileri ve kahramanlıkları Câhiliye şiirine konu olmuştur. Türklerin ise İslâm öncesi Arap toplumu ile herhangi bir kültürel etkileşime girdiklerine dair elimizde somut bir veri bulunmamaktadır. Böyle bir kültürel etkileşim olmuşsa da Türklerin günümüze ulaşan sözlü ve yazılı müktesebatında bir örneğine tesadüf edilememiştir. Ayrıca Sâsânîler ve Doğu Roma İmparatorlukları gibi dönemin sosyal, siyasî, ilmî ve kültürel açıdan üst seviyedeki devletleri ile komşu olan Türklerin -coğrafi uzaklık bir yana- Câhiliye dönemi Araplarından etkilenmelerini beklemek de gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır.

3. Modern Araştırmalarda Geçen Hatalı Bir Örnek: Sümeyye bt. Hıyyât

İslâm öncesi Arap-Türk ilişkileri bağlamında bazı araştırmacıların çeşitli hatalara düştükleri ve buna bağlı zorlama yorumlarda buldukları görülmektedir. Çalışmanın sınırlarını aşmama adına bir örnekle yetinilecektir.

Z. Kitapçı, Muhammed Hamidullah'ı referans göstererek 'Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye hakkında hatalı bilgiler sunmuştur. Buna göre Sümeyye aslen Kesker bölgesi³⁸ Zendeverd halkındandır. Türk tarihi araştırmacılarından Z. Velidi Togan, Kesker bölgesinin İranlılarla Türklerin birlikte yaşadıkları bir yer olabileceğini belirtmiştir. Hamidullah devamla, Sümeyye kelimesinin *Ensâbü'l-eshrâf*'ta (İstanbul Yazması) "Yamîh" şeklinde geçtiğini kaydeder. A. Karahan'a göre bu kelime "Pamih" olarak okunmalıdır. Bu, Türkçe pamuk kelimesinin farklı bir telaffuzu olabilir. Pamuk ise Türk kadınlarına verilen yaygın bir isimdir. Netice olarak Sümeyye (Pamuk), Türk asıllı sahabî bir hanımdır ve İslâm'ın ilk şehididir.³⁹

Hamidullah, Kitapçı'nın eserine yaptığı takrizde bu bilgiyi "*Ensâbü'l-eshrâf* (İst. Yazması)" şeklinde, cilt ve sayfa belirtmeden Belâzürî'ye atfetmiştir. Oysa Belâzürî, *Ensâbü'l-eshrâf*'ta bu konuyu "Allah Rasûlü'nün Mevlâsı Ebû Bekre" başlığı altında ele almıştır. Buna göre Kesker bölgesi, Zendeverd halkından olan bu kadının asıl adı Emnahtır. O, el-Kevâ' el-Yeskürî (Ebû Abdillâh b. el-Kevâ') adlı birisi tarafından kaçırılmış ve ismi Sümeyye olarak değiştirilmiştir. Bir rahatsızlığı

³⁷ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Şan'ânî el-Himyerî, *el-Muşannef*, thk. Habîburrahmân el-Azamî (Beyrut: y.y., 1403/1982), 5/66; İbn Sa'd, *Tabakât*, 8/68; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buĥârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Kitâbü'l-Hacc", 64 (No. 1618); Taberî, *Târîh*, 2/292.

³⁸ Kesker, Kûfe ile Basra arasında yer alan geniş bir yüzölçümüne sahip bir yerleşim birimidir. Kesker kelimesi ise ya Fâris asıllı bir hükümdarın (Kesker b. Tahmurs) adı ya da Hire halkının dilinde "arpa beldesi" anlamında bir kelimedir. bk. Yâkût, *Mu'cem*, 4/461.

³⁹ Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004), 10-11.

sebebiyle Tâif'e giden el-Kevâ' burada tabip Hâriş b. Kelede tarafından tedavi edilmiş, o da karşılığında Sümeyye'yi kendisine hediye etmiştir. Bir başka rivayete göre bu kadın bir Übülle dihkânının cariyesidir. Hâriş b. Kelede Übülle'ye gelmiş, bu dihkânı tedavi etmiş, o da karşılığında bu cariyeyi kendisine hediye olarak vermiştir. Hâris b. Kelede'nin Sümeyye'den Nâfi' ve Nüfey' (Ebû Bekre) isimlerinde iki oğlu olmuştur.⁴⁰ İlk dönem müelliflerinden İbn Kuteybe'nin kaydettiğine göre Sümeyye, Zendeverd ehliendir. Kisra, onu Yemen meliklerinden Ebü'l-Hayr'a hediye etmiştir. Ebü'l-Hayr, Yemen'e döndüğünde hastalanmış, Hâriş b. Kelede tarafından tedavi edilmiş, o da Sümeyye'yi kendisine hediye olarak vermiştir.⁴¹ 'Ammâr b. Yâsir'in annesi olan Sümeyye bt. Hıyyât (Hubbât) ise Ebû Cehil'in amcası Ebû Huzeyfe b. el-Muğîre'nin cariyesiydi. Ebû Huzeyfe, onu halifi olan Yâsir ile evlendirdi. Bu evlilikten 'Ammâr dünyaya gelince de Sümeyye'yi azat etti.⁴² Kaynaklarda Sümeyye ya da babası Hıyyât'ın kabilesi ve doğdukları yer ile ilgili herhangi bir bilgiye tesadüf edilememiştir. Dolayısıyla milliyetleriyle alakalı net bir yorumda bulunmak mümkün gözükmemektedir.

Süheyl Zekkâr tahkik ettiği *Ensâbü'l-Eşrâf*'ta bu kadının ismini أمنج olarak verdikten sonra mezkûr kelime için dipnot kullanmış; bu dipnotta kelimenin İstanbul nüshasında يا ميج şeklinde yazıldığını, fakat kendisinin tercih ettiği أمنج yazımını daha doğru bulduğunu kaydetmiştir. Devamla أمنج kelimesinin Farsçada istenilen, arzu edilen anlamına geldiğini ve dolayısıyla bir kadın için uygun bir isim olduğunu belirtmiştir.⁴³ Görüldüğü üzere *Ensâbü'l-Eşrâf* muhakkiki Süheyl Zekkâr, kelimeyi Farsça ile ilişkilendirmiş, dolayısıyla pamuk ve benzeri anlamları zikretmemiştir.

Hadis ve İslâm tarihi kaynaklarında Sümeyye b. Hıyyât'ın Türk olduğuyla alakalı herhangi bir rivayet bulunmamıştır. Bu iddia diğer rivayetlere kıyasla mümkün de gözükmemektedir. Zira 'Ammâr b. Yâsir'in "Ben, Allah Rasûlü ile yaşıttım. Kimse yaşça ona benden daha yakın değildi."⁴⁴ sözü esas alındığında ilk Müslümanlardan olması hasebiyle yaklaşık 40 ila 43 yaşları arasında dine girdiği söylenebilir. Bu yaştaki bir kişinin, annesinin Türk menşeli olduğuna dair bilgi sahibi olmaması ve bu hususta herhangi bir beyanda bulunmaması bir yana, tanınmış bir sahâbî olan 'Ammâr'ın babası hakkında ayrıntılı bilgiler veren kaynakların,⁴⁵ annesinin soyu hakkında benzer bilgiler sunmaması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Kitapçı'nın, muhtemelen derinlemesine bir araştırma yapmadan; Hamidullah'ın, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eshrâfi*'na atıfla ortaya attığı bu iddiayı dillendirdiği anlaşılmaktadır. Oysa Belâzürî'nin mezkûr eserinde 'Ammâr b. Yâsir'in annesinin sadece baba ismi verilirken,⁴⁶ Kitapçı'nın -dolayısıyla da Hamidullah'ın- öne sürdüğü Sümeyye'nin

⁴⁰ Belâzürî, *Ensâb*, 1/489, 5/187.

⁴¹ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 288.

⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/246; Belâzürî, *Ensâb*, 1/157; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşhâb* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3/1136; Süheylî, *Ravzü'l-ünûf*, 3/220; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/384.

⁴³ bk. Belâzürî, *Ensâb*, 1/489 (1. dipnot).

⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-şahîhayn*, thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 3/434; İbn 'Abdilberr, *el-İstî'âb*, 3/1137; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 43/362; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/407; Şafedî, *el-Vâfi*, 22/233.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/261; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3/246; Belâzürî, *Ensâb*, 1/156-157; Taberî, *Târîh*, 11/508.

⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, 1/157.

Ziyâd b. Ebîh'in annesi olduğu net bir şekilde ifade edilmektedir.⁴⁷ Anlaşılan iki Sümeyye birbiriyle karıştırılmıştır. Netice olarak İslâm öncesi Türk-Arap ilişkileri bağlamında 'Ammâr b. Yâsir'in annesi Sümeyye b. Hayyât üzerinden kurulmaya çalışılan bu alaka usul ve mantık açısından birçok hata içermektedir.

Sonuç

Türkler, 6. yüzyılın sonları itibariyle Siriderya ve Kafkasların kuzeyine düşen topraklarda bağımsız ve yarı bağımsız halde yaşamaktaydılar. Bu bölgelerde varlıklarını sürdüren Türk boyları coğrafi açıdan Arap Yarımada'sına hayli uzak bir mesafede yer alıyordu. Bugünkü İran topraklarında milat öncesinden İslâm'ın zuhuruna kadar kurulan; her bakımdan güçlü, kültür ve medeniyet alanında terakki etmiş olan devletler bu iki milleti uzun asırlar boyunca birbirinden ayırmıştır. Bu sebeple İslâm öncesi dönemde -bazı iddiaların aksine- Arap ve Türk toplumu arasında siyasî, askerî ve ticarî bağlamda doğrudan ve beklenen seviyede bir münasebet kurulamamıştır. Kaynaklarda İslâm öncesine dair konuyla ilgili az sayıda rivayet olması bu nedenle normal karşılanmalıdır.

Dönemin Türk-Arap ilişkilerinin bugünkü Basra çevresi ile Mezopotamya havzasına ticarî seferler düzenleyen Câhiliye Araplarının, bölgede yaşayan İranlılar ve Arap Laḥmî kabilesi üzerinden gerçekleştirdikleri dar kapsamlı bir hüviyete sahip olduğu söylenebilir. Buna göre Araplar, Türklere has bazı özellikleri ve kültürel hususiyetleri İranlıların hâkim oldukları topraklar üzerinden dolayı, tek yönlü ve düşük profilli olarak almışlardır.

Coğrafi uzaklık ve İran'da kurulan güçlü devletlerin ilişkilere demir bir perde çekmesinin yanı sıra İran kültür ve medeniyetinin iki taraf için gerekli objeleri sunması da bahsi geçen etkileşimi nicelik ve nitelik bakımından asgari seviyeye indirmiştir. Öyle ki az sayıdaki Câhiliye dönemi Arap şiirinde maddi kültürden çok; Türklerin fizikî özellikleri, askerî becerileri ve kahramanlıkları gibi bazı hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Türk çadırı ise Türklerin Câhiliye Araplarına kazandırdıkları maddi kültür öğelerinden birisidir. Kaynaklarda Türk unsurun Arap kültüründen etkilendiğine dair herhangi bir veriye ise tesadüf edilememiştir.

Çalışma esnasında, Câhiliye dönemi Arap toplumunda Türk izlerini süren bazı araştırmacıların birtakım hataları fark edilmiş ancak araştırmacının sınırlarını aşmamak adına birkaç örnekle yetinilmiştir. Türklerin 6. yüzyılın son çeyreğinde (MS. 573) askerî faaliyetler çerçevesinde Sâsânî imparatoru I. Hüsrev tarafından Yemen'e sevk edildikleri, bazı Arap kabilelerinin Göktürk Devleti'ne karşı Sâsânîlerin safında bilfiil savaştıkları (MS. 588), Türk sazlarından udun entelektüel Kureyşî müşrik Naḍr b. el-Ḥâriş tarafından Ḥîre üzerinden Mekke'ye getirilip tanıtıldığı ve Sümeyye bt. Hayyât'ın 'Ammâr b. Yâsir'in annesi olduğu gibi iddialar üzerinde durulmuş; bütün bunlar temel kaynaklar esas alınarak tetkik edilmiş ve ilmî kıstaslara uymadıkları sonucuna varılmıştır. Bu konuda yapılan hatalarla ilgili müstakil araştırmalar kuşkusuz alana önemli katkılar sunacaktır.

---

⁴⁷ Belâzürî, *Ensâb*, 1/489-490.

Kaynakça

- 'Abdürrezzâk, Ebû Bekr 'Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-Şan'ânî el-Ĥimyerî. *el-Muşannef*. thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: y.y., 1403/1982.
- Belâzürî, Ebü'l-Ĥasen Ahmed b. Yaĥyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zükkâr – Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Buĥârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buĥârî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab ħable'l-İslâm*. 20 Cilt. b.y.: Dâru's-Sâkî, 1422/2001.
- Çaġatay, Neşet. *İslâmdan Önce Arab Tarihi ve Câhiliye Çaġı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Danişmend, İsmail Hami. *Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?* İstanbul: Okat Yayınları, 1959.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî. *Aĥbâru't-tıvâl*. thk. Abdülmün'im 'Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabî, 1380/1960.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullâh b. Abdilazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî. *Mu'cemü me'sta'cem min esmâ'i'l-bilâd ve'l-mevâzi' (mevâkı')*. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- Ĥâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek 'ale's-şahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- İbn 'Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-aşĥâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- İbn 'Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Ĥasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşķî eş-Şâfiî. *Târihu medîneti Dımaşķ*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 80 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ĥazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Ĥazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *Cemheretü ensâbi'l-'Arab*. thk. Komisyon. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdümelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Ĥimyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekâ vd. 2 Cilt. Mısır: Şeriketü Mektebe ve Matbaatü Mustafa, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' 'İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Ĥaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşķî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Ķuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Ķuteybe ed-Dîneverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1413/1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Ķazvînî. *Sünenü İbn-i Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, 1373/1953.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Baġdâdî. *Ĥabaġâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Baġdâdî. *el-Muntazam fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*. thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ – Mustafa Abdülkâdir 'Atâ. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Ĥasen 'İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-târih*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1997.
- Kapar, Mehmet Ali, "Lahmîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2003. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lahmiler>

- Kitapçı, Zekeriya. *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?* Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Kitapçı, Zekeriya. *Saadet Asrında Türkler: İlk Türk Sahâbe Tabîi ve Tebea Tabîileri*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Koca, Salim. "Türkler ve İslâmiyet". *Erdem* 8/22 (1996), 263–286.
- Kutlu, Sönmez. *Türkler ve İslâm Tasavvuru*. İstanbul: İsam Yayınları, 2018.
- Maqdisî, Ebû Nasr el-Muṭahhar b. Ṭâhir el-Maḳdisî. *el-Bed' ve't-târîh*. 6 Cilt. Port Said: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Mert, Rabia. "İslam Öncesi Türkler ve Türklerin İslamlaşma Süreci". *Tokat İlmîyat Dergisi* 9/2 (2021), 655–678.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *et-Tenbîh ve'l-işrâf*. thk. Abdullah İsmail es-Sâvî. Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. thk. Kemal Hasen Mer'î. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005.
- Muḳâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen Muḳâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Maḫmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Muhammed Fuad el-Bâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. thk. Muhammed Cabir Abdu'l-Ân el-Hîmî. 33 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâ'ik el-Kavmiyye, 1423/2002.
- Ögel, Bahaeddin. "İlk Töles Boyları". *Belleten* 12/48 (1948), 765–833.
- Şafedî, Ebü's-Şafâ (Ebû Saîd) Şalâhuddîn Ḥalîl b. 'İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.
- Savrun, Ergenekon. "Tarihte Araplar Ve Türk-Arap İlişkileri". *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4/9 (2018), 229–257. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijhe/issue/39344/474050>
- Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Se'âlibî. *Ğureru aḫbâri mülûki'l-fursi ve siyerihim*. thk. H. Zotenberg. Paris: Imprimerie Nationale, ts.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî. 13 Cilt. Beyrut: Meclisü Dâirati'l-Ma'ârifi'l-Osmâniyye, 1382/1962.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türkî el-Avnî el-Bağdâdî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. 23 Cilt. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî el-Mâlekî. *er-Ravzü'l-ünuf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1412/1991.
- Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-raşâd fî sîreti ḫayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavviz. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1993.
- Şeşen, Ramazan. "Eski Arablar'a Göre Türkler". *Türkiyat Mecmuası* (1968).
- Ṭaberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Ṭaberî el-Bağdâdî. *Târîhu'r-rusül ve'l-mülük*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.
- Taşagıl, Ahmet. *Gök-Türkler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2003.

- Togan, A. Zeki Velidi. *Umûmî Türk Tarihine Giriş: (Cild I, En Eski Devirlerinden 16. Asra Kadar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 3. Basım, 1981.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 18. Basım, 2009.
- Uslu, Recep. "Ud Tarihi İçin Müzikolojik Sorgulama, Entel Müşrik Nadr B. Hâris Ud Çalmayı Biliyor Muydu?". *Yegah Müzikoloji Dergisi* 6/2 (2023), 205–227.
- Yâkût, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1416/1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2011.
- Yılmaz, Mehmet. *Kur'an-ı Kerim Ve Hz. Peygamber'in Asr-ı Saadet Arap Şiiri'ne Etkisi*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Yılmaz, Salih. "Türklerin Araplarla İlk Münasebetleri ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci". *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*. ed. Mehmet Sıddık Yıldırım. 438–451. Yunus Emre Enstitüsü, 2014.
- Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 25 Cilt. Dımaşķ: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşķî. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşķî. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1431/2002.
- Ziyagil, Hakan Emre. "Türk Müziğinin Telli Çalgılarından Ud'un Ses Oluşumu ve Yapısal Özellikleri Bağlamında İncelenmesi". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/35 (2021), 1057–1073.